

Umrličí prkno

(aneb O nepořádném výměnkáři)

Dříve bývalo zvykem, že když někdo zemřel, položili jeho tělo na prkno a pevně přivázali povříslý. Po pohřbu se prkno postavilo do komory a zůstalo v domě, dokud ve vesnici nezemřel někdo jiný, a pozůstali si prkno neodnesli. S prknem, jemuž se říkalo umrlčí, byla spojena pověra, že když se samo od sebe skácí, znamená to, že brzy zase někdo skoná.

Jednou zemřel starý výměnkář, který byl známý svou nepořádností. Největší těžkosti mu působily různé úřední doklady, jejichž uspořádání stále donekonečna odkládal, protože je nepovažoval za důležité. Po jeho smrti pozůstali podle starého zvyku přivázali mrtvé tělo na umrlčí prkno a jeho syn spolu s čeledínem ho odnesli do komory hned vedle hlavní světnice. V noci se však začaly dít podivné věci, které na statku vzbudily velký rozruch.

Kolem půlnoci se z komory ozval šramot, pak se otevřely dveře světnice a na prahu stál mrtvý. Hospodář ani hospodyně, kteří tam spali, ale hlukem se vzbudili, nebyli hrůzou schopni slova. Jenom mlčky pozorovali počínání mrtvého a tiše se modlili.

Zesnulý si jich vůbec nevšimal, šel k truhle ve světnici, kde měl uschované své písemnosti, a otevřel ji. Chvíli se v ní přehraboval a pak začal dokumenty rovnat a třídit. Když skončil, odkráčel zase zpátky do komory.

Druhý den ležel na prkně pevně přivázaný povříslý a nebylo nejmenší známky po tom, že by ho někdo rozvazoval. Lidé si to vysvětlili tak, že když si neuměl za života udělat pořádek ve svých věcech, musel tak učinit až po své smrti.

Vysvětlivky

- Umrlec, je staročeský výraz pro nebožtíka, tedy pro zemřelého, mrtvého člověka, ke kterému se vázala pověra, že za určitých podmínek ožije (jinými slovy byl pak takový oživlý nebožtík označován za ducha či strašidlo). Pověra má své kořeny ve strachu z návratu mrtvých. Takovýto strach nebyl před několika stoletími, kde má původ tato pověst, ničím novým. Kořeny strachu z oživení mrtvých sahají až do doby kamenné, tedy asi osm tisíc let před náš letopočet, neboť z této doby archeologové potvrzují u nálezů koster, že před pohřbením byla mrtvá těla svázána. Tato obava z mrtvých je připomenuta i v pověsti, ve které je nebožtík vejměnkář přivázaný k prknu. Do lidového folklóru se v západních zemích pak umrlec, tedy oživlý mrtvý, dostal z latinského *revenire* (znovu se vrátit), a je pak nazýván *ravenant*, nebo jako *nemrtvý*.
- Umrličí prkno (za císaře pána v němčině *Totenbrett*), se nejprve začalo používat v našem pohraničí, neboť se tento zvyk pomalu přenášel ze sousedního Německa. Původně se prkno používalo pro mrtvé, kteří zemřeli náhle v zimě, a nešlo je v brzké době kvůli zmrzlé půdě pohřbít v rakvi, kterou neměli předem připravenou, a proto bývali v márnících kostelů nebo v chladné komoře statku, uloženi a přivázáni k prknu, aby se v ležícím stavu dočkali později vyrobené rakve, jara a rozmrznutí půdy. Když tedy někdo zemřel nečekaně nebo neměl připravenou rakev, byl zabalen do plátna a uložen na ohoblované prkno (většinou smrk, dub, jedle či lípa). Pokud byl nebožtík ze střední či bohatší vrstvy, pak bylo takové prkno většinou i zdobené (například tři vyřezávané

křížky) nebo malované (andělé, boží oko, tvář Krista). Poté, co byl nebožtík řádně pohřben, bylo umrlčí prkno opatřeno ve střední části dřevěnou tabulkou s napsaným nebo vyřezaným jménem nebožtíka a s jeho životními daty, dožitým věkem spolu s informací, čím se živil. Text pokračoval buď smutečnými, nebo vtipnými verši, které měly připomenout nebo jinak charakterizovat zemřelého. Nápis na každém umrlčím prkně začínal obvykle slovy, že „auf diesem Brett hat gelegen der ehrengedachte“ nebo „...die tugendsame“ atd. (tj. že „na tomto prkně ležel ctihodný“ či „počestná“ atd.). Následně bylo umrlčí prkno na svém horním konci zahroceno, opatřeno většinou úzkou dřevěnou „stříškou“, dolním koncem pak bylo zaraženo do země, takže hrotem mířilo symbolicky k nebi. Pro chudší vrstvy bylo většinou připraveno prkno s vyobrazením lebky se zkříženými hnáty. Dalo by se obrazně říci, že umrlčí prkno bylo jakousi napodobeninou hřbitovních náhrobků, ovšem pozor, prkno se neumísťovalo ke hrobu na hřbitov, ale do míst, odkud nebožtík pocházel nebo odkud byl znám, třeba k plotům statků, k silnicím, ke stromům, křížkům či kapličkám u cest. Šlo vlastně o jakousi připomínku zesnulého. Jelikož je v pověsti zmínka o tom, že se umrlčí prkno přenášelo ze stavení do stavení podle toho, kdy a kde kdo zemřel, je z toho patrné, že šlo o pověst, která vznikla spíše mezi chudinou. Zvyk zdobení umrlčích prken a jejich umístění do míst, kde připomínala zesnulého, vznikl zřejmě v Německu zhruba v 17. století a k nám do sousedního mocnářství Habsburského se dostal v zápětí ve století 18., a zchoval se až do druhé světové války, kdy byl zvyk odstraněn s nástupem totality po roce 1948.

ukázka dochovaných umrlčích prken v česko-německém pohraničí

- A takto se o umrlčích prknech zmiňuje Alois Jirásek, když popisuje Broumovskou kotlinu: Lid krajiny Broumovské, mluvící vlastním německým podřečím, je málo zpěvný. Svých písní mnoho nemá. V čas vánoční tu tam provozovány v jeho podřečí hry vánoční původu místního, které dnešního dne, tuším, už zcela zanikly. Koled podobných jako v sousedních krajinách s obyvatelstvem českým na Broumovsku není. Jen na zelený čtvrtek podělují kmotry své kmotřence dary, hlavně cukrovím, perníkem a pečivem. Pomlaska velikonoční „Schmeckostern“ je obecná. Křtiny a zvláště svatby často velmi okázale se vedou. Obecným tu je zvykem, že umrlčí prkna s příslušnými nápisy kladou se

přes strouhy a příkopy a potůčky při cestách a stezkách, aby tak ty, kteří přes ně krácejí, na smrt připomenula i na to, aby nebožtíkovi zbožně popřáli lehkého odpočinutí. V kvetoucí lučině nebo mezi obilím bujně se vlnícím desky ty zvláště překvapí toho jmenovitě, kdo je poprvé spatří, o nich nevěda.

- Výměnek (latinsky *reservatum rusticum*), je dříve používaná smlouva mezi občany, převážně v rodině, podle níž se převáděl majetek například ze stárnoucích rodičů na potomka, kde součástí této smlouvy bylo zřízení služebností, čili reálných břemen ve prospěch převodce. Jednoduše řečeno, potomek, který například přijal od svých rodičů statek nebo jiný majetek, se zavázal, že nechá na určeném místě, na takzvaném vejměnků (také se říkávalo vejminku) rodiče, či dárce, dožít, poslouží jim a postará se o ně. V podstatě šlo o zajištění důchodu a sociálních služeb pro starší generaci v době rakousko-uherského mocnářství v dobách, kdy neexistovaly ještě domy seniorů či domy s pečovatelskou službou ani důchodový celoživotně spořicí systém. Původ slova výměnek či vejměnek pochází ze slovesa "vymínit si" (v tomto případě domluvit si právo na dožití se službami na určitém místě). Takový starý člověk, muž, byl "výměnkář", žena pak "výměnkářka." Když se řeklo, že odchází na vejměnek, dnes bychom to mohli přirovnat k odchodu do důchodu. V českých zemích byl vejměnek, jako právní institut zrušen roku 1948, kdy bylo zákonem zřízeno národní pojištění. Zajímavostí je, že výraz výměnek se vrátil do občanského zákoníku zpět od 1. ledna 2014 v § 2707 až 2715, podle kterých si může vlastník nemovitosti vymoci v souvislosti s jejím převodem pro sebe nebo třetí osobu požitky, úkony nebo práva k opatření na dobu života nebo na dobu určitou, a nabyvatel nemovitosti se zavazuje toto opatření poskytnout.
- Čeledín je slovo odvozené ze základu "čeled", tedy příslušník určitého seskupení. Za rakousko-uherského mocnářství se tento výraz používal pro pomocníka u sedláka na statku, mohli bychom tedy říci, že šlo o pracovníka v zemědělství, který za odměnu u sedláka bydlel a stravoval se. Byl tedy součástí jeho rodiny, jeho čeládky. Sloužil mu tedy za dohodnutou mzdu, ať už šlo mezi nimi o vztah příbuzenský nebo jen smluvní. Označení se používalo pouze pro muže. U žen se užívalo pojmenování děvečka. V případě čeledína šlo většinou o mladého svobodného muže. Někdy bývá čeledín zaměňován za podruha. Nepatrný rozdíl tkví v tom, že podruh sice také mohl pracovat na statku, sám či někdy s celou rodinou, byl ale na statku nájemníkem, protože neměl svůj vlastní statek, a proto si najal od statkáře třeba domeček na dvoře nebo světnici v horší části statku. Označení podruh je odvozeno od slova "podruží", což bylo staročeské slovo označující nájem. Pokud měl podruh v této pronajaté části statku zařízenou svou vlastní obživu, například mohl mít někde své vlastní malé políčko, nebo mohl umět nějaké řemeslo, které ho uživilo, pak byl vzhledem ke statkáři podruhem, jelikož žil v jeho podruží. Pokud ale neměl svou vlastní obživu a domluvil se se statkářem, že bude u něj pracovat jako jeho námezdní zemědělský dělník za mzdu, tak kromě toho, že byl podruhem, tak se stal zároveň členem jeho čeledě, tedy jeho služebnictva (či chcete-li podřízených), a tedy byl zároveň čeledínem. Na Moravě se podruhům říkalo hoffer, protože obývali malou chaloupku, která na statku bývala na dvorku (německy Hofherr či Hof). Ať už tedy pro sedláka (statkáře, hospodáře) pracoval jakýkoli mladý muž za mzdu, byl obecně zván čeledín, neboť byl součástí jeho čeládky (podřízených, sloužících). Pokud tedy šlo o někoho ze sedlákovy rodiny, či

příbuzných, kdo nevlastnil statek, pracoval u sedláka za mzdu, ale neplatil mu nájemné za ubytování, byl to jeho čeledín. Pokud šlo o někoho, kdo nebyl ze sedlákovy rodiny, a sedlák ho přijal do nájmu a pronajal mu chýši na dvorku nebo světnici (říkávalo se sednici) či komoru, byl to podruh, a označení čeledín dostal, pokud se dohodli, že také bude pro sedláka pracovat. A pokud si na sezónní práce sedlák najímal pracovníky na jednotlivé dny či kratší období, pak se součástí jeho čeládky stal nádeník. V němčině se čeledínovi, sloužícímu u sedláka, říkalo knecht.

- Povříslu, kterým byl nebožtík přivázan k umrlčímu prknu, bylo označení pro hustě spletená stébla, kterými se na poli svazovali snopy, tedy svazky obilí. Povříslu se vyrábělo ze stonků slámy, šlo tedy o jakýsi svazek stébel od obilí. Aby se dosáhlo určité délky povřísla, tak se stébla rozdělila na polovinu, zkroutila a na svazku se udělal uzel. Logicky se tedy povřísla vyráběla během žní, a jelikož šlo o snadnější práci, než sečení obilí, tak povřísla vyráběly ženy a děti, a posečené obilí pak svazovaly povříslu do snopů. Povřísla se přestala dělat s příchodem vázací zemědělské techniky, které se říkalo samovaz. Ten po pokosení automaticky vázal snopy. Vynález samovazu se datuje do roku 1856 ve Spojených státech, jeho mladší bratr samovaz na slámu byl pak sestrojen roku 1905, a časem bylo vázání pomocí slámy nahrazeno provázkem.

snopy slámy či obilí svázané povříslu

Milan Škoda (08. 03. 2023)

- průvodce Broumovskem <http://www.milan-skoda.cz/broumovsko.htm>

- facebook <https://www.facebook.com/milan.skoda.9862/>

zdroj: Broumovsko v pověstech v převyprávění od Evy Koudelkové

zdroj: Wikipedie

fotografie: Wikipedie + Deník